

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKORNA I SJÖSÅS PASTORAT

VU-plan 2006 David Melchert

Sjösås pastorat består av Sjösås socken, Dädesjö socken samt Drev-Hornaryds socken. Socknarna ligger några mil nordost om Växjö i Kronobergs län och gränsar delvis till Jönköpings län. Landskapet är kuperat och större delen täcks av barrskog. Området var tidigt bebott, vilket framgår av talrika fofnlämningar från stenåldern och järnåldern, som det stora fofnlämningsområdet av flera tätt liggande järnålders gravfält väster om Dädesjö kyrka. Namnet Sjösås nämns första gången 1322, men namnet är sannolikt äldre. Den första kyrkan i Sjösås, en träkyrka, uppfördes troligen på 1100-talet. Medeltida kyrkor finns även i Drev och Dädesjö, medan de medeltida träkyrkorna i Eke och Hornaryd revs i samband med att nya kyrkor anlades på 1790- respektive 1860-talet. De nya kyrkor som anlades svarade mot folkökning, ökat välstånd, nya ideal om ljus och klarhet samt förändrade liturgiska förhållanden. Av pastoratets kyrkor används Sjösås gamla och nya kyrka, Dädesjö nya kyrka samt Drevs och Hornaryds nya kyrka. Drevs gamla kyrka saknar uppvärmning och används sommartid och vid julottan. Dädesjö gamla kyrka inlöstes av staten 1907 och förvaltas numera av Riksantikvarieämbetet.

Generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag

- Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Oberoende av andra förändringar har kyrkan oftast stått kvar på samma plats genom århundraden.
- Kyrkan och kyrkomiljön utgör ett tidsdokument som berättar om olika epokers kyrkliga, politiska, ekonomiska och sociala förhållanden samt seder och bruk. Den har lokalhistorisk betydelse genom att ha varit sockencentrum under lång tid. Kyrkan är en viktig offentlig byggnad som avspeglar en eller flera tidsepoker i socknens historia.
- Kyrkan har kontinuerligt använts i sin ursprungliga funktion som lokal för gudstjänst, förrättningar och andakt under en lång och obruten tid.
- Kyrkan är för många en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron.
- Kyrkan är för många människor ett rum för livets högtider, fyllt av personliga minnen.
- Kyrkan har med gemensamma resurser skapats och utsmyckats av församlingsbor. Dess utformning och inredning speglar olika tiders estetiska ideal och bildspråk.
- Kyrkobyggnadens arkitektur och utsmyckning skildras ofta genom symboler och i bilder kyrkans förkunnelse och bibelns berättelse och speglar därmed olika tiders andliga liv och trosföreställningar.

DÄDESJÖ NYA KYRKA

Dädesjö 11:1, Dädesjö socken, Växjö kommun, Växjö stift, Kronobergs län, Småland

Historik och miljö

Dädesjö är länets fornlämningsrikaste socken. Ungefär 500 meter väster om kyrkan ligger ett stort järnåldersgravfält. Intill detta ligger även en marknadsplats, vilket gör det tänkbart att Dädesjö utgjort en mötesplats även innan kyrkan byggdes och socknen bildades på 1100-talet.

Dädesjö socken ligger mitt emellan Växjö och Vetlanda inne i de småländska skogarna. Socken centrum består av kyrka, prästgård, sockenstuga, skolhus, sockenmagasin och kyrkstallar. Socken centrumet har två kyrkobyggnader och två kyrkoherdeboställen. På ena sidan landsvägen ligger den gamla kyrkan och den gamla prästgården med sina nyare motsvarigheter på andra sidan. Anledningen till att Dädesjö behövde bygga en större kyrka var den ökade folk mängden. Utvecklingen i Dädesjö under 1700-talet kännetecknas av att säterierna och herrgårdarna i socknen utökade sina domäner, vilket ledde till omfattande torpbebyggelse. År 1806 fanns det till exempel lika många torp som bondgårdar. Därtill kom att Eke församling införlivats med Dädesjö 1783, varvid Eke kyrka revs och än mer folk skulle få plats i Dädesjö kyrka. Mark till kyrkobygget skänktes av friherre Rappe på Drettinge. Ritningar utfördes vid Överintendentsämbetet av Olof Tempelman, som rätt väl följde Carl Hårlemans (överintendent 1741-53) förslag till sockenkyrka i Hallingeberg. Ritning till denna kyrka gavs ut i ett planschverk tillsammans med andra föredömliga projekt, att tjäna som mönster för det statliga och privata byggandet. Dädesjö nya kyrka kan därmed sägas vara uppförd efter ett slags typritning. Kyrkan uppfördes dock inte exakt efter ritningarna, då sockenborna tyckte det blev för kostsamt. Kyrkan invigdes 1796.

I samband med byggnadsverksamheten i Dädesjö förnyades även prästgården, som ligger något hundratal meter norr om gamla kyrkan. 1793-94 byggdes man gårdsbyggnaden till med virke från den nedrivna kyrkan i Eke. Till prästgården hör i dag en stor loftbod, ett gammalt brygghus och en jordkällare. Prästgården är byggnadsminne sedan 1964 och används numera som hembygdsgård. En ny prästgård byggdes öster om nya kyrkan 1927. Huset är gulmålat med sadeltak, valmade gavelspetsar och frontespiser och omges av en stor trädgård. Nya prästgården är representativ för 1920-talets kyrkoherdeboställen i Kronobergs län. Dessa uppfördes gärna i en "herrgårdsstil" med mansardtak och gulmålade fasader. Kyrkomiljön i Dädesjö är riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkoanläggningen

Dädesjö nya kyrka omges av en stor, rektangulär kyrkogård, som har sin största utsträckning i öster-väster. Endast den västra delen har tagits i anspråk för begravingar. Inhägnaden utgörs av en kallmur i gråsten, i söder, öster och väster på insidan täckta av en grässlånt. De tre ingångarna, alla belägna i norr, är försedd med järngrindar. Ritningar till kyrkogården utarbetades av länsarkitekt Hans Lidén 1954- 55. Kyrkan omgavs tidigare endast av en smal markremsa runt själva byggnaden.

Kyrkobyggnaden är orienterad i norr-söder med tornet i norr. Den utgörs till planen av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti samt utbyggd sakristia i öster. Kyrkan är

byggd i gråsten och ut- och invändigt putsad, utvändigt avfärgad i svagt gult med slätputsade partier runt fönster och ingångar. Yttertakets är lagt med koppaplåt sedan 1948. Tornet täcks av en hög, kupolformad huv med en firsidig lanternin av trä med låg, profilerad huv krönt av ett klot med kors. Samtliga fönster, åtta stycken i långhuset och två i koret, är stora och rundbågiga. Tornets bottenvåning, vilken används som vapenhus, är försedd med två fönster av samma storlek samt i de övre våningarna med rundfönster åt norr och små, rektangulära ljusgluggar i öster och väster. Ljudgluggarna har samma form och storlek som fönsteröppningarna.

Kyrkan har en ingång i vardera norr och väster samt separat ingång till sakristian i norr. Huvudingången, som är belägen på tornets norra sida, är indragen och omges av en rundbågig nisch. På inskriftstavlan ovanför portalen står: "Gud till ära ombyggdes detta hus under Gustaf IV Adolfs regering år 1793. Kommer låter oss tillbedja." Kyrkans innerväggar är putsade och avfärgade i gulvitt samt avslutas upptill av en bred, profilerad taklist målad i orange, gult och grönt. Innertaket utgörs av ett tunnvalv av trä målat i vitt. Altaret är placerat vid den södra väggen i koret, vilket avskiljs från långhuset genom en bågmärkning. I öster leder en dörr in till sakristian. Olov Tempelman skapade kyrkans nyantika interiör efter de då rådande idealen.

Altartavlan, som visar Kristi himmelfärd, är målad 1816 av Emanuel Linnell och ansluter stilmässigt till den nyklassicistiska strömningen inom det svenska måleriet vid denna tid.

Vid 1902 års renovering omgestaltades kyrkorummet efter det sena 1800-talets idel med delvis ny inredning och kvadermålade väggar. Under 1935-37 års renovering under ledning av arkitekten Paul Boberg återställdes mycket av det gamla kyrkorummets ursprungliga karaktär och väggarnas och kortakets dekorationer från 1902 avlägsnades. 1966-67 företogs en ny renovering efter förslag av Hans Lindén. Alla fönster försågs med nytt glas och nya bågar, trapphuset i vapenhuset togs bort och ny inredning tillkom i sakristian och under läktartrapporna. Bänkinredningen togs bort under läktaren och inredningen ommålades till nuvarande färgsättning i gult, blått, orange och grönt efter förslag av arkitekten Kurt Bergström. Kyrkan renoverades på nytt 1996.

Kulturhistorisk bedömning

Dädesjö nya kyrka är en tidstypisk, nyklassicistisk kyrka med välbevarad exteriör. Under perioden 1760-1860 byggdes det cirka 800 kyrkor av detta slag i Sverige. De karaktäriseras av rektangulärt långhus med sakristia och kvadratisk torn krönt med huv eller lanternin. De har i allmänhet ett tunnvalvt innertak, stora fönster, vita eller ljusa väggar såväl in- som utvändigt och en sparsam, stram utsmyckning. Överintendentsämbetet skulle efter en kunglig förordning från 1776 granska alla ritningar på "Publique Byggnader", vilket ofta innebar att ämbetets arkitekter ritade kyrkorna. Dädesjö nya kyrka ritades av Olof Tempelman på Överintendentsämbetet efter Hårlemans förlaga.

Kyrkans interiör, något ändrad genom flera fömyelsefaser och delvis ny färgsättning, speglar upplysningstidens ideal genom sin avsaknad av anknytning till äldre traditioner, som enligt upplysningstidens lärde ännu förvillade allmogen i slutet av 1700-talet. Symbolspråket var reducerat till ett minimum och inga onödiga utsmyckningar förvillade ögat och störde åhörarnas koncentration på det talade, uppfostrande ordet. Kyrkorummet skulle återspegla prästens funktion

som folkbildare och representant för statsmakten. Upplysningstidens estetik och liturgi med betoning på predikoverksamheten är ännu mycket tydlig.

Dädesjö nya kyrka ingår i en ovanligt komplex kyrkomiljö eller sockencentrum med två kyrkor från skilda epoker, två prästgårdar, sockenstuga, sockenmagasin samt en bit bort även en skola. Kyrkan är en omistlig del av riksintresset. Kyrkorna belyser även hur synen på historia förändrats under 1900-talet: i början av 1900-talet användes den medeltida kyrkan som sockenmagasin, i dag värdesätter förmodligen de flesta sockenbor den gamla kyrkan mer än den nya. Något som handfast avspeglar sig i gravskicket: få jordfästs i den stora kyrkogården vid nya kyrkan.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Kyrkan som helhet är synnerligen ömtålig.
- Kyrkans i stort oförändrade exteriör är en god representant för den stilrena nyklassicismen som den kom till uttryck genom Överintendentensämbetet.
- Kyrkans interiör är ett tidstypiskt kyrkorum gestaltat efter upplysningstidens ideal avseende både estetik och liturgi.
- Kyrkan utgör en omistlig del i ett synnerligen välbevarat sockencentrum.

LITTERATUR

Bergström, Carin, *Kyrkplatsen som socknens centrum*, Riksantikvarieämbetet 1992.

Historia för framtiden: Kulturminnesvårdsprogram för Kronobergs län, Länsstyrelsen i Kronobergs län & Smålands Museum 1981.

Kyrkobyggnader i Kronobergs län, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1998.

Kyrkobyggnader 1760 – 1860: Sveriges kyrkor 216, Småland och Öland del 2, Almqvist & Wiksell 1993.

Prästgårdar i Kronobergs län: Kulturhistorisk undersökning, Länsstyrelsen i Kronobergs län & Smålands Museum 1983.

Schwanberg, Ingrid, *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor*, Riksantikvarieämbetet 2002.

Sjösåsboken, del II, Sjösås, Drev och Hornaryds Hembygdsförening 1959.

-, *del III*, Sjösås, Drev och Hornaryds Hembygdsförening 1975.

Ullén, Marian, *Kyrkorna i Sjösås: Sveriges kyrkor 114, Småland 2:1*, Almqvist & Wiksell 1967.

-, *Drevs och Hornaryds kyrkor: Sveriges kyrkor 120, Småland 2:2*, Almqvist & Wiksell 1968.

-, *Dädesjö och Eke kyrkor: Sveriges kyrkor 126, Småland 2:3*, Almqvist & Wiksell 1969.

(red) -, *Under det höga valvet: en Tegnérbok*, Norstedts 1996.

Våra kyrkor, Klarkullens förlag 1990.

Widmark, Henrik, *Femton kyrkor i Skåne: en modell för kulturhistorisk värdering av kyrkobyggnader*, Länsstyrelsen i Skåne län, 2000.